

Met *Orlando Furioso* op naar de top

Ike Cialona in gesprek met Frits Enk

Ike Cialona studeerde Italiaanse taal- en letterkunde en werkte jarenlang als vertaalster en tolk, en als ondertitelaar bij de NOS. Vanaf 1991 wijdde ze zich alleen nog aan de vertaling van literatuur, met name poëzie uit het Italiaans (Petrarca, Ariosto, Dante, D'Annunzio) en het Engels (Byron, Rossetti). Ook vertaalde ze het mysterieuze prozawerk Hypnerotomachia uit 1499. En omdat kookboeken in de mode zijn en beter verkocht worden dan poëzie, verscheen in december 2015 haar vertaling van het culinair-historische werk Koken voor Kardinalen, in 1570 gepubliceerd door de invloedrijke meester-kok Bartolomeo Scappi. Voor haar oeuvre ontving ze in 2006 de Vertaalprijs van het Fonds voor de Letteren.

Frits Enk (1946) is freelance journalist, maar won in 1976 ook al eens de ANV-Visser Neerlandia-prijs voor het televisiespel Wie ben ik. Zijn veelzijdigheid komt verder tot uiting in zijn initiatief 'Van oor tot oor', een stichting om het Nederlandse hoorspel levend te houden. VertaalVerhaal dankt hem voor de toestemming dit interview hier te publiceren. Het verscheen oorspronkelijk in bulletin 1998/3 van de Vereniging van Letterkundigen.

Met *Orlando furioso* op naar de top

Ike Cialona in gesprek met Frits Enk

Wat Willem Bilderdijk en Nicolaas Beets niet lukte, is Ike Cialona nog voor het jaar 2000 wél gelukt. Binnenkort verschijnt bij Athenaeum-Polak & Van Genneep in de Grote Bellettrie Serie *Orlando furioso/De razende Roeland* van Ludovico Ariosto. Dit Italiaanse epische gedicht uit 1516 werd voor het eerst in z'n geheel in het Nederlands op rijm vertaald door Ike Cialona. Na een liefde voor en op Sicilië studeerde zij Italiaans in haar geboortestad Amsterdam. Als ondertitelvertaalster werkte ze jaren bij de NOS. De laatste zes jaar bracht ze zeer veel uren door met het fjnslipen van de *Orlando*, die ze ook wel haar verloofde noemde. Ze is lyrisch over hem. Wat kan Ike Cialona over haar held vertellen? Hoe kwam ze met hem in contact? Welke strijd leverde zij met hem?

Ike Cialona: 'De hele uitgeverij werkt er hard aan. We liggen voor op het schema. Het is, geloof ik, het dikste boek dat ze daar ooit uitgegeven hebben: achttienhonderd pagina's. Een dikke pil, maar je hebt ook zak-Ariostootjes, hoor. Ik heb er ééntje van William Beckford, een Engelse schrijver. Dat is uit zijn bibliotheek. In de 17e, 18e en 19e eeuw droegen ze die bij zich en daar lazen ze dan uit voor om indruk op dames te maken.

Ariosto heeft dertig jaar aan de *Orlando furioso* gewerkt. Dat kan ik 'm nooit nadoen. Ik heb zes **jaar** over de vertaling gedaan, plus nawerk, correctie en notenapparaat. Vijf jaar aan de eerste versie van de vertaling.'

Karel ende Elegast

Ike Cialona: 'Mijn eigen achtergrond? Dat schrijf ik in m'n voorwoordje. Het is niet zomaar dat ik aan dit werk ben begonnen. Door "Vrouwe Fortuna" ben ik daar naartoe gedreven. Toen ik achttien was, kwam ik van het gymnasium. Op school had ik zoveel over Italië gehoord, vooral van mijn Griekse leraar. Die had het almaar over Italië en dan zat ik me te vervelen in de klas. Dan zat ik uit het raam te staren. En toen dacht ik: "Dat Italië, dat I-t-a-l-i-ë! Daar ga ik maar eens naartoe." Ik had m'n diploma en toen ben ik door het lot gedreven op Sicilië terechtgekomen. Tijdenlang heb je daar al marionettentheaters. Het was voor de tijd van de televisie natuurlijk en al die Sicilianen gingen naar het theater. Daar kon je kijken naar een soort soap met ridderpoppen. Onder de kleren van die poppen deden ze kleine flesjes rode inkt en dan sloegen ze met zo'n zwaard ertegenaan en kreeg je allemaal bloed. Heel leuk! Ik werd verliefd op Sicilië. En ik werd er ook verliefd op een man. Die kon met zijn

broers dat marionettentheater met ridders prachtig nadoen en erover vertellen. Die deden dat van kletter-de-kletter.

Zo kwam ik daar met de ridderliteratuur in contact. In Nederland had ik wel geleerd over de *Vier Heemskinderen* en *Karel ende Elegast*. Maar voor mij waren die op de een of andere manier als je ze op school leert, saai. Italianen vinden de *Orlando furioso* ook saai. Je wordt er op school mee doodgegooid. Dus is iets wat je na school, op je eigen manier leert, veel leuker.

De vier Heemskinderen, het ros Beyaert en de figuren uit de hoofse ridderromans als Koning Arthur komen allemaal in de *Orlando* voor. Reinout is Rinaldo en zijn ros heet niet Beyaert, maar Baiardo. Lekker simpel. En dat woord “heem” komt van de vader van de kinderen. Die heette Aymon: de vier kinderen van hertog Aymon.

In West-Europa heb je in de Middeleeuwen eerst de Karel- en later de Arthur-romans. Tot die oudste ridderromans behoort het Roelandslied, *La Chanson de Roland*. In die Karel-romans, de vóórhoofse romans, komen strenge ridders voor en die werden niet verliefd. Veel geweld; vrouwen namen een ondergeschikte plaats in. Geen liefde! Nee, de leuke dingen als feeën, reuzen, tovenarijen en liefde kwamen uit Engeland: de tovenaars Merlijn, koning Arthur en koningin Guinevere, Tristan en Isolde... In die Arthur-romans, de hoofse romans, komt juist veel liefde voor. Die beide soorten ridderromans zijn via de mondelinge weg naar het zuiden afgezakt. Je had een pelgrimsweg naar Santiago de Compostela en er was er eentje naar Rome. Langs die pelgrimswegen stonden bij de pleisterplaatsen herbergen. Daar zorgden minstrelen 's avonds voor het vermaak. Al vertellend hebben ze in Italië die twee soorten romans door elkaar verweven. De Italiaanse ridderroman werd romantisch, half met ridderduels en oorlog, en voor de andere helft met liefde. In de *Orlando furioso* komt veel erotiek voor. Daarin wordt voornamelijk over verraad en overspel verteld. Heel geestig.'

Citeren

Ike Cialona: 'In de *Orlando furioso* is de hoofdpersoon, Angelica, net als de vrouwen in de Middelnederlandse hoofse ridderromans, onbereikbaar, ongrijpbaar. Iedereen is verliefd op deze beeldschone jonkvrouw: koningen, keizers, christelijke vorsten, Moorse vorsten. Ze is zelf een heidense vorstin uit China. Zij gaat voor iedereen op de vlucht, ze wil ze geen van allen. Halverwege het boek wordt ze verliefd op een doodgewone soldaat: Amor straft haar voor haar hoogmoed. Ze ziet die soldaat op de grond liggen en dan schiet Amor gauw een pijl in haar hart. Dan is ze verkocht en gaat ze met die soldaat trouwen. Zo zit de Romeinse mythologie er ook weer in.

Ariosto citeert veel uit de *Metamorphosen* van Ovidius, maar ook uit de *Ilias* en de *Odyssee*. Dat geef ik aan in mijn noten. Dat citeren gebeurde in die tijd veel in de literatuur. Het leefde toen bij het volk. De Italianen kenden die verhalen allemaal.

Die vonden dat citeren normaal. Jupiter en al die andere goden en demonen waren gemeengoed. Op de hoven hoorde men dit soort boeken aan of men las ze. Het volk deed dat niet. Dat kon niet lezen. De boekdrukkunst was net uitgevonden. Dat is juist het succes van Ariosto geworden. De eerste versie van zijn *Orlando* is in 1516 gedrukt. In die eeuw is hij meer dan 140 keer in Venetië herdrukt. Het werd een bestseller. Lange tijd is de *Orlando* voor kunstenaars net zo inspirerend geweest als Ovidius met zijn *Metamorphosen*. In 1591 was de *Orlando* al in Engeland vertaald. Shakespeare heeft een toneelstuk op hem gebaseerd en Händel heeft drie opera's over hem geschreven. De *Ariodante* is nu heel erg populair in Nederland, omdat er pas een prachtige uitvoering van geweest is. Die is net op dubbel-cd uitgebracht. Dan heb je de *Alcina*. En de *Orlando* is in '85 uitgevoerd bij de Nederlandse Opera met Jard van Nes in de titelrol. In ons land is de *Orlando furioso* van Ariosto nooit helemaal op rijm vertaald en daarom is hij nooit populair geworden. In andere landen wel: in Frankrijk, in Engeland, en in Rusland is ie wel vijf keer vertaald. Hier is hij in 1649 een keer in proza vertaald, door Jan Jacobszoon Schippers. Die heeft hem de naam *Razende Roeland* gegeven. Daarom hebben we die uitdrukking in ons taalgebruik gekregen. Maar niemand heeft zich aan een poëzievertaling gewaagd. Ook Willem Bilderdijk die een groot liefhebber van het boek was, niet. En Nicolaas Beets heeft een paar vertaalde fragmenten gepubliceerd. Nee, ik verwacht niet dat heel Nederland straks met mijn boek onder de arm gaat lopen. Door de eeuwen heen zijn er veel illustraties bij de *Orlando* gemaakt. Daar hebben ze in Italië een boek van samengesteld. Bij de uitgeverij is nog lang gepeinsd of ze de oorspronkelijke prenten erbij zouden doen dan wel die van Gustave Doré. Doré is bij ons erg bekend van de *Divina Commedia* van Dante en van de *Don Quichot* van Cervantes, maar zijn illustraties van de *Orlando furioso* kennen ze hier helemaal niet. Daarvoor hebben wij nu gekozen. Ze willen van die Grote Belletrie Serie een mooie reeks maken.'

De Tweede Ronde

Ike Cialona: 'M'n huwelijk op Sicilië ging mis. Toen ben ik naar Nederland teruggekomen en ben ik aan de universiteit van Amsterdam Italiaans gaan studeren. Een studie die ik nooit heb afgemaakt. Ik had een dochter voor wie ik moest zorgen en ben vertaalster geworden. Ik heb veel vertaald, maar ook getolkt bij de rechtbank en gegidst in Amsterdam. Toen vond ik m'n draai bij de vertaalafdeling van de NOS. Eerst gebeurde dat alleen uit het Italiaans, maar later kreeg ik er ook andere talen bij.

Ik heb geleerd mooie ondertitels te maken, geleerd voor de langzame lezers essentiële informatie in het begin te verwerken. Toen moest ik op een keer een komische opera van Gilbert en Sullivan ondertitelen en ik dacht: 'Ha, die ga ik op rijm vertalen!' Ik heb het Rijnwoordenboek gekocht en merkte toen pas hoe leuk rijmen is.

Ik heb altijd voor m'n brood vertaald. De laatste jaren heb ik meer tijd om me aan literaire projecten te wijden.

Omdat ik de *Orlando* op Sicilië had leren kennen, ging ik naar de UB en haalde hem daar van de plank. “Nee, hij is te lang,” dacht ik. Maar een paar maanden later werd dat: “Ach, waarom niet?” Toen ben ik in ’92 eerst met Wiebe Hogendoorn, een collega, aan één canto begonnen. Dat hebben we ook in *De Tweede Ronde* gepubliceerd. Het stond er nog niet in, of er kwam een uitgever aan hollen: Ambo, Ivo Gay, een classicus, een heel geïnspireerd mens. Die wilde ons in de klassieke reeks hebben. Dat vond ik een eer. Hogendoorn heeft afgehaakt, en ik ben alleen doorgegaan. Toen Ivo Gay bij Ambo wegging, nodigde Athenaeum-Polak & Van Gennep me uit om iets van mijn vertaling te laten zien. Er was geen contract met Ambo getekend en daarom kon ik naar hen toe. Zij hebben een studente middeleeuwse geschiedenis m’n vertaling laten lezen. Die heeft me voor een heleboel fouten behoed, heeft me ook geadviseerd bij het notenapparaat. Vervelend die noten? Helemaal niet, het is juist leuk iets uit te leggen. Ik kom uit een leraarsgezin. M’n vader was leraar, m’n moeder onderwijzeres, m’n broer hoofd ener school... De *Orlando* heeft eindnoten. Geen sterretjes, geen cijfers, niets, niets! De pagina wordt niet verpest. Als je je afvraagt: “Hé, was dat er al in die tijd?”, kijk je even achterin. Iets over het wereldbeeld van Ptolemaeus, over vuurwerk, kanonnen, maar ook over koningen en andere historische figuren. Wie nieuwsgierig is, kijkt achterin bij het notenapparaat. Er staan ook veel mooie woorden in het boek. Ravelijnen bijvoorbeeld. Dat zijn een soort schansen. Sterrenschansen, vuurwapens en donderbussen. Al die woorden staan in Van Dale. Ik heb ook schietwapens opgezocht in de Winkler Prins: serpentijnen, kartouwen, bombarden... Allemaal mooie woorden.’

Rijmwoordenboek

Ike Cialona: ‘Ariosto schreef ottava rima: abababcc. In het Italiaans bestaat bijna alleen maar vrouwelijk, een enkele keer mannelijk rijm. In het Engels alleen maar mannelijk rijm. En in het Nederlands wisselen we gewoonlijk mannelijk en vrouwelijk rijm af. Je kunt dus als vertaler zelf een keuze maken. Elke versregel moet tien of elf lettergrepen krijgen. In het Italiaans heet dat ‘hendeca-syllabe’ oftewel elflettergrepig vers. Daar kun je niet aan tornen! Als het mannelijk rijm is zijn het er tien.

Het lijkt nu net of ik het rijm naar mijn hand kan zetten. Ik wil dit woord hebben en de andere woorden voegen zich daarnaar. Zo’n gevoel heb ik wel ’s. Het Rijmwoordenboek ken ik intussen uit m’n hoofd. Het is m’n liefste bezit. Ik schrijf er ook woorden bij.

Het vertalen van de *Orlando* werd voor mij een verslaving. In m’n voorwoordje staat letterlijk: “en vervolgens ben ik zes jaar met Orlando opgestaan en naar bed gegaan”. Ik noemde hem in die tijd ook m’n verloofde. Soms was het heel erg, dan kon ik niet van hem slapen. Bijna was ik overwerkt. Met kerst zat ik in de hel. Toen

werden er dagelijks pakken drukproeven gebracht. Het metrum dreunde 's nachts tijdens het slapen in m'n hoofd. Zo zit je erin! Nooit "furiosa" geworden? Niet echt gek, maar met die drukproeven word je wel eens moedeloos. Dan denk je: "Ik kan het niet, ik doe het niet meer, ik wil het niet meer, het is onmogelijk. Waar ben ik aan begonnen?" Maar dan kom je er weer bovenop door je vrienden en collega's. Na even wat gezeurd te hebben kun je het weer. Door dit werk kun je de depressie voor je uit drijven. 's Morgens ga je zitten, handen wrijvend: je vertaalt een sonnet of een stanza. Daar word je dan vrolijk van. Soms trakteer ik mezelf wel op een half valiumpje en dat werkt heerlijk. Dan zet je een soort oogkleppen op. Dan word ik helemaal vrolijk, alles valt van me af en m'n gedachten gaan ineens niet meer alle kanten uit. Dan kan ik me beter concentreren. Tweeëneenhalf en geen tien milligram, want dat versuft je!

Je moet met vertalen veel geduld hebben. Ja. Je zit heel lang te priegelen. Ik heb in totaal zes versies gemaakt. Zelfs in de drukproeven verander je nog weleens hele zinnen. Dan denk je: "Hè, heb ik dat neergezet?" Je moet er heel veel tijd aan besteden. Daarom moet je ook niet denken dat je er veel geld mee kan verdienen. Je moet een perfectionist zijn.'

'Van vrouwen, ridders, wapens wil ik dichten,
Van liefdesavontuur en heldendaad.'

Ike Cialona: 'Die eerste twee regels had ik zes jaar geleden al vertaald en daar had ik nooit meer naar gekeken. Laatst gaf professor Pieter de Meijer toevallig een lezing over de *Orlando furioso*. Toen heb ik hem opgebeld en heb ik hem verteld dat de vertaling af was. "Zal ik die opsturen? Wie weet kunt u er een beetje reclame voor maken in uw lezing." Nadat ik die twee regels had voorgelezen, zei hij: "Die vind ik niet mooi." Ik keek er nog eens naar en dacht: "Hij heeft gelijk. Dichten? In het Italiaans staat er 'cantare', zingen." Toen heb ik in één uur die regels herschreven en hem daarna weer opgebeld: "Ik heb ze veranderd!"

'Van vrouwen, krijgers, wapens wil ik zingen,
Van liefde, ridderdienst, heldhaftigheid,
In tijden toen de Moren noordwaarts gingen
Om daar vervuld van wraaklust, haat en nijd
Tot keizer Karels vesting door te dringen.'

Masochist

Ike Cialona: 'Voor dit boek had ik gelukkig geen deadline. Als je moe bent, ben je moe, en lukt het niet, dan lukt het niet. Als er iets anders tussen komt, komt er iets anders tussen. Als m'n kleindochters aandacht vragen, gaan die toch wel voor. Anders word je een zonderling, blijf je niet bij de tijd. Het echte leven moet voorgaan.

Nee, de behoefte om zelf iets te creëren heb ik niet. Er is al zoveel moois geschreven. Waarom zou ik zelf wat gaan schrijven? Ik haat zelf schrijven. Ik zwoeg op nawoordjes. Ik kan nog wel tot m'n 93-ste doorgaan met het vertalen. Poëzie vertalen is heel verslavend. Je wordt er echt high van. Net als van hard fietsen, of een flinke wandeling van twintig kilometer door het bos maken. Dat gevoel. Misschien maken je hersens endorfine aan. Het is verslavend. Je kunt erdoor in een roes komen. Ik heb veel proza vertaald, maar dat werkt niet zo. Laatst nog een novelle van Casanova, omdat vrienden van een bibliotheek stichting me dat vroegen. Toen zag ik het weer! Nee, het is niet mijn kopje mee. Dat doe ik nu niet meer. Proza is voor mij geweest! Je wilt in je leven naar de top van iets. Als je een berg beklimt, wil je toch ook naar de top. Ik denk dat je een masochist moet zijn. Volgens mij zijn alle vertalers masochisten. Het is een belachelijk vak: je verdient er weinig mee, je oogst er weinig roem mee, geen schouderklopjes, het is eigenlijk een vak van niks. Dus je moet masochist zijn. Als je een goeie masochist bent, wil je naar de top. Iets wat bijna te moeilijk voor je is. Ik heb nu al weer een nieuwe top. Ik ga de *Divina Commedia* vertalen. Die is dunner en heeft een iets eenvoudiger rijmschema, maar de inhoud is veel en veel moeilijker. Ik hoop dat ik die mag afkrijgen.'